

บทความวิจัย

กระบวนการดำรงอัตลักษณ์มุสลิมกับการสร้างชุมชนเข้มแข็งกรณีศึกษา : ชุมชนมัสยิดบ้านเหนือ

วิสุทธิ บิลลาเต๊ะ*

ฉันทัส ทองช่วย**

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์หลัก 2 ประการคือ เพื่อทำความเข้าใจศักยภาพและความหมายของอัตลักษณ์มุสลิมสามประการ ตามที่ปรากฏใน อัล กุรอาน ซูรอฮ์ : อัลฮัจญ์ อายะฮ์ 41 อันได้แก่ การละหมาด การชะกาด และการส่งเสริมความดี ยับยั้งความชั่ว ในการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนมัสยิดบ้านเหนือ และเพื่อศึกษากระบวนการเพื่อให้ได้มาซึ่งอัตลักษณ์ทั้งสามของชุมชนมัสยิดบ้านเหนือ รวมทั้งผลของกระบวนการดังกล่าวในการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน ดำเนินการวิจัยโดยใช้แนวทางการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Ethnographic Approach) ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพรูปแบบหนึ่ง มุ่งตีความพฤติกรรมของกลุ่มคนหรือระบบสังคม โดยใช้มิติทัศน์ทางวัฒนธรรมเป็นฐานคิด มีผู้ให้ข้อมูลคือผู้อาวุโสที่เคยเป็นแกนนำชุมชนมาก่อน 25 คน ผู้นำชุมชนปัจจุบัน จำนวน 6 คน สัปบุรุษมัสยิดบ้านเหนือที่บรรลุตาสนภาวะแล้ว ทั้งชายและหญิง จำนวน 36 คน ทำการคัดเลือกโดยวิธีการแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยได้แก่การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ซึ่งเป็นเครื่องมือหลัก เสริมด้วยการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารหลักฐานต่าง ๆ เกี่ยวกับประวัติความเป็นมา และเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ของชุมชน การสนทนากลุ่ม (focus group) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)

ผลการวิจัยพบว่าการละหมาดมีศักยภาพสูงในการผลิตซ้ำจักรวาลทัศน์อิสลาม ชัดเจนจิตใจและก่อให้เกิดการรวมตัวอย่างยั่งยืนในชุมชน ที่ชุมชนมัสยิดบ้านเหนือมีผู้ละหมาดร่วมกันในแต่ละครั้งจำนวนมาก จึงช่วยให้ชุมชนมีระบบสังคมของตนเอง ขณะที่ชะกาดช่วยสร้างระบบเศรษฐกิจที่มีลักษณะทั้งการแสวงหากำไรและเอื้อเพื่อแบ่งปันกันขึ้น ทำให้ชุมชนมีหลักประกันทางสังคมแก่ผู้ด้อยโอกาส ส่วนการส่งเสริมความดี ยับยั้งความชั่วก็ช่วยให้ชุมชนมีกฎกติกาที่ใช้บังคับกันเองได้ ทำให้เกิดความสงบและเป็นระเบียบมากขึ้น และกระบวนการที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอัตลักษณ์ทั้งสามไว้ได้มี 3 ประการ ได้แก่ การจัดการความรู้ การสร้างวิถีชีวิต และการบริหารจัดการ

กระบวนการทั้งสามนี้ได้ส่งผลให้ชุมชนสามารถสร้างเงื่อนไข 5 ประการในการต่อสู้กับวาทกรรมกระแสหลักได้ คือ ระบบการผลิตซ้ำจักรวาลทัศน์อิสลาม พลวัตวัฒนธรรม ระบบสังคม ระบบเศรษฐกิจ และความเป็นเอกภาพและบูรณาการของเงื่อนไขทั้ง 4 ข้างต้น

คำสำคัญ : กระบวนการดำรงอัตลักษณ์มุสลิม อัตลักษณ์มุสลิม การส่งเสริมความดี ยับยั้งความชั่ว ชุมชนเข้มแข็ง พิตรอฮ์

* นักศึกษาระดับปริญญาเอก สาขาวัฒนธรรมศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ

** Dr. (ภาษาไทย) อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

Abstract

This study aimed at 2 objectives: to understand the potentials and meanings of 3 Muslim identities i.e. Solat, Zakat, and promoting good and preventing evil deeds in term of strong community building; and to investigate the process that Ban Nua Mosque Community used to preserve 3 Muslim identities mentioned above and its effects on strong community building.

The study was a field research, employing the ethnographic approach to investigate the way of life, social system and culture of people settling in Ban Nua Mosque Community. The participant observation was employed as the main tool of investigation, supplemented with documentary study, focus group discussion and in-depth interview. The study samples for focus group discussion and in-depth interview included 6 community leaders and 36 ordinary people drawn from both men and women who were congregational members and reached the designated age according to Islamic principles. Selection of these samples was done by means of purposive sampling.

The study revealed that Solat formed the main apparatus in the reproduction of Islamic Cosmology, mind purification and sustainable unification of people in the community. In Ban Nua Mosque Community, there were many people joined in Solat each time. This state helped in creating the community social system. Zakat contributed to the creation of the community economic system, especially with respect to profit making, compassion and social security provision for underprivileged. Promoting the good and preventing the evil deeds encouraged the community to set its self-regulative system through common agreement that was enforceable in keeping law and order and building peace within the community. The processes which were used to sustain those Muslim identities included knowledge management, constructing the community's way of life, and the community administrative system. These three processes empowered the community to maintain its Muslim Identities and created 5 conditions crucially important in resisting the mainstream culture force. They were the system of reproduction of Islamic cosmology or Fitrah values, the capacity to change, the community social system, the community economic system, and the unity and harmony of the previous four elements above.

Keywords: Muslim Identities, Strong Community, Sustaining Identities

บทนำ

การพัฒนาประเทศภายใต้อิทธิพลของปรัชญาทุนนิยม ได้ส่งผลให้ทุกอย่างในชีวิตมนุษย์ถูกแปรเป็นสินค้า จึงทำให้เกิดการทำลายธรรมชาติอย่างรุนแรง สังคมเผชิญกับสภาวะที่กลุ่มชนชั้นปกครองรับเอาวิถีคิดแบบดูถูกตนเอง และดูถูกชาวบ้านเข้ามา พร้อม ๆ กับสมาทานวัฒนธรรมตะวันตกและพยายามส่งผ่านและครอบงำชาวบ้านด้วยวัฒนธรรมที่ตนรับเข้ามาในแทบทุกมิติของการดำเนินชีวิต (ดู ยุคติ มุกดาวิจิตร, 2548 : 31)

ชุมชนมุสลิมในประเทศไทยก็หนีไม่พ้นวงจรมีเช่นกัน และการปฏิสัมพันธ์ระหว่างอิทธิพลของทุนนิยมกับอิทธิพลของศาสนาอิสลามในชุมชนเหล่านั้น นำไปสู่ผลลัพธ์ 2 ประการที่แตกต่างกัน ชุมชนมุสลิมส่วนใหญ่ แม้จะมีการปฏิบัติศาสนกิจอยู่บ้าง แต่มักเป็นการปฏิบัติเพียงประเพณีหนึ่ง ซึ่งมีพื้นที่อันจำกัดคับแคบ ไม่สามารถขยายไปสู่การสร้างระบบสังคมและเศรษฐกิจได้ ชีวิตประจำวันของผู้คนจึงถูกช่วงชิงโดยวัฒนธรรมทุนนิยมจนแทบสิ้นเชิง แต่อีกด้านหนึ่ง มุสลิมบางกลุ่มก็ต่อต้านกระแสทุนนิยมอย่างรุนแรง เมื่อรัฐไทยสมาทานระบบทุนนิยมและชาตินิยม คนกลุ่มนี้จึงต่อต้านรัฐไทยด้วย เช่น กลุ่มมุสลิมใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งการต่อสู้ของพวกเขาถูกตั้งข้อสงสัยว่า คือความพยายามที่จะดำรงอัตลักษณ์เฉพาะของตนเองเอาไว้ มิให้ถูกกลืนกลายไปในกระแสการพัฒนาที่รัฐต้องการ (ดู อุทัย คุลยเกษม, 2550: 81)

ท่ามกลางความเป็นไปเช่นนี้ มีชุมชนแห่งหนึ่ง เรียกกันว่าชุมชนมัสยิดบ้านเหนือ ตั้งอยู่ในตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา มีประชากรตามที่ได้สำรวจเมื่อปี 2550 จำนวน 1,821 คนได้พยายามดำรงอัตลักษณ์มุสลิมของตนเอง โดยใช้ภาคปฏิบัติการต่าง ๆ ที่ศาสนาอิสลามบัญญัติไว้เป็นฐาน ลักษณะเด่นของชุมชนคือการที่มีผู้ละหมาดร่วมกัน (ญะมาอะฮ์) ที่มีสยิดในแต่ละช่วงเวลาของวัน วันละ 5 ครั้ง เฉลี่ยครั้งละ 100 คน ซึ่งนับว่ามากเมื่อเทียบกับชุมชนมุสลิมอื่น ๆ ที่มีประชากรจำนวนใกล้เคียงกัน ที่สำคัญการละหมาดร่วมกันเป็นประจำของผู้คนที่นี้ มิได้มีผลเพียงการที่คนกลุ่มหนึ่งได้ประกอบศาสนกิจร่วมกันเท่านั้น แต่ยังสามารถส่งผลให้เกิดการสร้างระบบสังคมและเศรษฐกิจในชุมชนตามมาอย่างสำคัญอีกด้วย

กล่าวสำหรับการสร้างระบบสังคม การละหมาดร่วมกันอย่างสม่ำเสมอนำไปสู่ความร่วมมือและการสนทนาระหว่างนโยบายต่าง ๆ ที่มีสยิดกำหนดขึ้นเป็นอย่างดี แม้นโยบายบางอย่างจะเป็นการเปลี่ยนแปลงประเพณีที่สืบทอดกันมาแต่อดีตอันยาวนานก็ตาม เช่น การยกเลิกพิธีทำบุญกุโบร์ การปรับรูปแบบการทำบุญอันเนื่องจากการตาย จากเดิมที่ครอบครัวผู้ตายต้องทำอาหารเลี้ยงแขกที่เชิญมาเป็นเวลา 3 วัน เปลี่ยนเป็นเพื่อนบ้านทำอาหารไปเลี้ยงครอบครัวผู้ตายเป็นเวลา 3 วันแทน นโยบายบางอย่างแม้ต้องอาศัยการเสียสละเป็นอย่างสูง แต่ก็มี การสนองตอบที่ดี เช่น การรักษาสีงแวดล้อมในชุมชน ซึ่งมีสยิดขอรับรองให้ผู้ครอบครัวของสิ่งปลูกสร้างรูกัลล่าจำลอง รือถอนสิ่งปลูกสร้างเหล่านั้นแล้วปรับพื้นที่ให้เป็นสีเขียวแทน เพื่อรักษาไว้ซึ่งความอุดมสมบูรณ์และความสวยงามของลำคลอง นโยบายนี้ทำให้เจ้าของบ้านที่มีความพร้อม 11 หลัง จากจำนวนทั้งหมด 23 หลัง ยอมรื้อถอนสิ่งปลูกสร้างของตนเองออกจากลำคลอง จากนั้นก็ปรับพื้นที่ตั้งกล่าวเป็นสีเขียวแทน นอกจากนี้ ยังมีการตรา “ระเบียบบริหารกิจการมัสยิดบ้านเหนือ” ขึ้น เพื่อควบคุมมิให้สิ่งชั่วร้ายตามหลักศาสนา แผ่ขยายลุกลามจนอาจทำลายสังคมชุมชนให้ย่อยยับไปได้ เป็นการวางกฎเกณฑ์ให้ผู้คนได้ใช้ชีวิตในกรอบของศาสนธรรม และลงโทษทางสังคมต่อผู้ที่ฝ่าฝืนกรอบดังกล่าว

ทั้งหมดนี้ดำเนินไปภายใต้บรรยากาศของการจัดการความรู้อย่างต่อเนื่อง เริ่มตั้งแต่การจัดตั้งศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ประจำมัสยิดบ้านเหนือ การจัดให้เด็กวัยประถมศึกษาได้เรียนศาสนาภาคปริกฏอ์นในวันเสาร์ อาทิตย์ และพัฒนาต่อมาเป็นการจัดตั้งโรงเรียนกัลยาณชนรังสรรค์มัสยิดบ้านเหนือขึ้น ในปี 2551 เพื่อจัดการศึกษาในระดับ

อนุบาลและประถมวัยโดยชุมชนเอง นอกจากนี้ ยังมีการเรียนการสอนสำหรับผู้ใหญ่ทุกวันพฤหัสบดี และจัดการศึกษาสำหรับสตรีโดยเฉพาะในทุกวันศุกร์ของสัปดาห์อีกด้วย

สำหรับทางด้านเศรษฐกิจ มัสยิดบ้านเหนือได้จัดตั้งกองทุนชะกาตประจำมัสยิดขึ้นในปี 2542 โดยในปีแรกมีชะกาตเข้าสู่กองทุนรวม 114,000 บาท จากนั้นจนถึงปัจจุบัน มีชะกาตเข้าสู่ระบบเฉลี่ยปีละ 170,000 บาท ชะกาตเหล่านี้ถูกนำไปใช้ใน 3 ด้านหลัก คือ ด้านการช่วยเหลือผู้มีฐานะยากจนให้มีเครื่องมือทำกินหรือมีที่อยู่อาศัยอย่างพอเพียงแก่อัตภาพ ด้านการจัดสวัสดิการแก่ผู้ที่ไม่สามารถทำงานเลี้ยงดูตนเองและครอบครัวได้อย่างเต็มที่ และด้านการสนับสนุนการศึกษา ทั้งการศึกษาที่มัสยิดดำเนินการเอง หรือในรูปแบบของทุนการศึกษาสำหรับนักเรียน นักศึกษาที่ยากจน

การขับเคลื่อนชุมชนทั้งหมดนี้ ดำเนินการผ่านกลไกสำคัญคือ การซุรอหรือการปรึกษาหารือกันของแกนนำชุมชน โดยใช้มัสยิดเป็นศูนย์กลางปฏิบัติงาน การซุรอนี้ไม่ได้ทำกันเฉพาะในกลุ่มกรรมการอิสลามประจำมัสยิดเท่านั้น แต่รวมถึงผู้นำท้องที่ ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และบุคคลที่ได้รับการเคารพเชื่อถือในชุมชนด้วย รวมกันแล้วมีมากกว่า 50 คน จัดการประชุมทุกเดือน ทั้งเพื่อหาแนวทางสร้างสรรค์สิ่งดี ๆ แก่สังคมชุมชน และเพื่อเยียวยาแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ทั้งนี้โดยไม่มีค่าตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น

สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้สะท้อนแนวทางการพัฒนาชุมชนที่ต่างไปจากการพัฒนาในวัฒนธรรมกระแสหลัก อีกทั้งยังมีลักษณะของการต่อสู้ ต่อรองกับวัฒนธรรมกระแสหลักด้วย เป็นการต่อสู้ ต่อรองอันส่งผลให้ชุมชนมัสยิดบ้านเหนือมิได้ถูกกลืนกลายเป็นในกระแสทุนนิยม แต่ยังคงธำรงอัตลักษณ์มุสลิมเอาไว้ได้ แม้จะอยู่ห่างจากตัวเมืองหาดใหญ่ ศูนย์กลางทุนนิยมของภาคใต้เพียงไม่กี่กิโลเมตรก็ตาม จึงควรแก่การสนใจศึกษาว่าชุมชนใช้กระบวนการอะไร จึงสามารถยืนหยัดด้านทานกระแสทุนนิยมได้อย่างมั่นคง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- (1) เพื่อศึกษาศักยภาพและความหมายของอัตลักษณ์มุสลิมสามประการ อันได้แก่ การละหมาด การชะกาต และการส่งเสริมความดี ยับยั้งความชั่ว ซึ่งชุมชนมัสยิดบ้านเหนือนำมาใช้เพื่อสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน
- (2) เพื่อศึกษากระบวนการเพื่อให้ได้มาซึ่งอัตลักษณ์ทั้งสามของชุมชนมัสยิดบ้านเหนือ และผลของกระบวนการ/ปฏิบัติการดังกล่าวในการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน

นิยามศัพท์ปฏิบัติการ

- (1) **กระบวนการดำรงอัตลักษณ์มุสลิม** หมายถึง กรรรมวิธี กิจกรรม การดำเนินงานต่าง ๆ ที่จัดทำขึ้นอย่างเป็นระบบ มีความต่อเนื่อง และสอดคล้องกัน โดยมีเป้าหมายไปที่การดำรงอยู่ของอัตลักษณ์มุสลิม
- (2) **อัตลักษณ์มุสลิม** หมายถึง สิ่งที่บ่งบอกความหมายของการเป็นมุสลิม ซึ่งเริ่มจากจักรวาลทัศน์ที่ถือว่าจักรวาล โลก สรรพสิ่ง และสรรพชีวิตเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับไป โดยพระประสงค์และอำนาจแห่งอัลลอฮ์พระผู้เป็นเจ้าเพียงหนึ่งเดียว และรวมถึงภาคปฏิบัติการของจักรวาลทัศน์ดังกล่าว ซึ่งปรากฏในอัลกุรอาน บทอัลฮัจญ์ โองการที่ 41 ได้แก่ การละหมาด การชะกาต และการส่งเสริมความดี ยับยั้งความชั่ว
- (3) **การส่งเสริมความดี ยับยั้งความชั่ว** หมายถึง การสร้างสำนึก และการจัดระบบเพื่อให้ปัจเจกชนและ/หรือกลุ่มบุคคลทำหน้าที่ส่งเสริมให้สิ่งที่ศาสนาอิสลามสอนว่าดีงามเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และขยายตัวออกไป ขณะเดียวกันก็ยับยั้ง ลดทอน ป้องกันมิให้สิ่งที่ศาสนาอิสลามสอนว่าชั่วร้ายเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และขยายตัว ตามสถานะและบทบาทของตน

(4) **ชุมชนเข้มแข็ง** หมายถึง ชุมชนที่มีอัตลักษณ์ของตนเอง ซึ่งเป็นอัตลักษณ์อันเกิดจากจักรวาลทัศน์ที่คนในชุมชนสมารถ และชุมชนสามารถแปรความหมายของจักรวาลทัศน์อันดำรงอยู่ในอัตลักษณ์นั้นเป็นภาคปฏิบัติในการใช้ชีวิตประจำวัน ซึ่งครอบคลุมทั้งมิติทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ จนทำให้ชุมชนมีระบบสังคม การเมือง และเศรษฐกิจเป็นของตนเอง และจัดการบริหารระบบทั้งสามดังกล่าวได้ในรูปของประชาสังคม

(5) **ฟิตรอฮ์ (Fitrah)** หมายถึง คักยภาพและความสำเนียงตามธรรมชาติที่พระเจ้าทรงประทานแก่มนุษย์เพื่อใช้ในการแสวงหาและรับเอาความรู้ และความดีงามอันแท้จริงบนโลก

วิธีการวิจัย

ผู้ให้ข้อมูล

ผู้ให้ข้อมูลของการวิจัยในครั้งนี้ คือ สัปบุรุษของชุมชนมัสยิดบ้านเหนือ เลือกเฉพาะผู้ที่บรรลุนิติภาวะแล้ว คือเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ มีอายุตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไป ทำการคัดเลือกโดยวิธีการแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เน้นผู้มีความสามารถที่สามารถให้ข้อมูลได้ตามวัตถุประสงค์ ใช้เกณฑ์การระดมความคิดเห็นที่มัสยิดอย่างสม่ำเสมอ การใส่ใจเรียนรู้ศาสนา และการดำรงตำแหน่งที่ต้องมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน เพื่อคัดเลือกและแบ่งกลุ่ม โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

(1) กลุ่มผู้มีความรู้และประสบการณ์ในการบริหารจัดการชุมชนมาก่อน ได้แก่ ผู้รู้ แกนนำทางศาสนา และผู้อาวุโส จำนวน 25 คน

(2) กลุ่มผู้นำทางการเมืองในชุมชนทั้งหมด ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาเทศบาลที่เป็นตัวแทนของชุมชน ในฐานะที่เป็นผู้สนองนโยบายของรัฐ ซึ่งมักจะมีส่วนนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ชุมชนอย่างสำคัญ จำนวน 6 คน

(3) ประชาชนทั่วไปที่จะเลือกเป็นกรณีศึกษา โดยพิจารณาจากการปฏิบัติละหมาดหรือศึกษาเรียนรู้ศาสนาที่มัสยิดอย่างสม่ำเสมอเป็นเกณฑ์ใหญ่ จากนั้นแบ่งกลุ่มตามเพศ และกลุ่มอายุอีก 3 กลุ่ม ดังนี้

(3.1) ผู้ที่ละหมาดหรือศึกษาเรียนรู้ศาสนาที่มัสยิดเป็นประจำ ชายและหญิงที่มีอายุ 15-30 ปี เพศละ 3 คน และเลือกผู้ที่ไม่ค่อยละหมาดที่มัสยิดหรือไม่ค่อยศึกษาเรียนรู้ศาสนา ในกลุ่มอายุเดียวกันนี้ จากทั้งสองเพศอีกเพศละ 3 คน รวมตัวอย่างในกลุ่มอายุ 15-30 ปี มีจำนวน 12 คน

(3.2) ใช้เกณฑ์และจำนวนเดียวกันกับตัวอย่างข้อ 3.1 แต่เป็นกลุ่มอายุ 31-60 ปี ซึ่งจะทำให้ได้ตัวอย่างในกลุ่มนี้อีก จำนวน 12 คน

(3.3) ใช้เกณฑ์และจำนวนเดียวกันกับตัวอย่างข้อ 3.1 แต่เป็นกลุ่มอายุ 61 ปีขึ้นไป ซึ่งจะทำให้ได้ตัวอย่างในกลุ่มนี้อีก จำนวน 12 คน ซึ่งอาจแสดงกลุ่มตัวอย่างที่เป็นประชาชนทั่วไปได้ ดังนี้

กลุ่มตัวอย่าง / จำนวน

ละหมาด / ศึกษาที่มัสยิดเป็นประจำ			ไม่ละหมาด / ไม่ศึกษาที่มัสยิด								
ชาย			หญิง			ชาย			หญิง		
15-30 ปี	31-60 ปี	61 ปีขึ้นไป	15-30 ปี	31-60 ปี	61 ปีขึ้นไป	15-30 ปี	31-60 ปี	61 ปีขึ้นไป	15-30 ปี	31-60 ปี	61 ปีขึ้นไป
3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3

ตารางที่ 1 แสดงกลุ่มตัวอย่างที่เป็นประชาชนทั่วไปในการสัมภาษณ์เชิงลึกของงานวิจัย

เครื่องมือและวิธีสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

การรวบรวมข้อมูลภาคสนามใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) เป็นเครื่องมือหลัก โดยใช้เครื่องมืออื่น ๆ เข้ามาประกอบ คือ

(1) การรวบรวมข้อมูลจากเอกสารหลักฐานต่าง ๆ เกี่ยวกับประวัติความเป็นมา และเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ของชุมชน

(2) การสนทนากลุ่ม (Focus group) ซึ่งดำเนินการกับกลุ่มตัวอย่าง 2 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้รู้ ผู้นำทางศาสนา ผู้นำอาวุโส และกลุ่มที่ 2 คือ กลุ่มผู้นำทางการเมือง

(3) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับกลุ่มประชาชนทั่วไปที่เลือกเป็นกรณีศึกษา

วิธีดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการดังนี้

- (1) การสืบค้นข้อมูลจากเอกสารหลักฐาน
- (2) การรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างที่ต้องสัมภาษณ์
- (3) การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (participant observation)

วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ในงานวิจัยนี้ ใช้แนวคิดพิตรอธี่เป็นฐาน นำเสนอผลการวิเคราะห์ในรูปแบบของภาพพรรณนาความ ทำความเข้าใจกับรายละเอียด และความหมายของข้อมูลในแต่ละหัวข้อ จำแนกประเด็นและวิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างประเด็นต่าง ๆ

สรุปผลการวิจัย

จากการสังเกตและการสนทนากลุ่มพบว่า ผู้ละหมาดที่มัสยิดบ้านเหนือเป็นประจําส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ทางสังคม (social bond) ต่อผู้ร่วมละหมาดด้วยกันอย่างแนบแน่น มีส่วนช่วยขับเคลื่อนนโยบายของมัสยิด และร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะช่วยสร้างสาธารณประโยชน์อย่างแข็งขันเสมอ ตรงกันข้ามกับคนที่ไม่ค่อยร่วมละหมาดที่มัสยิดซึ่งมักจะปลีกตัวออกจากกิจกรรมส่วนรวม และไม่ร่วมเป็นพันธมิตรในการขับเคลื่อนนโยบายของมัสยิดแต่ประการใด ชะกาดช่วยสร้างระบบเศรษฐกิจที่สามารถเป็นหลักประกันทางสังคมแก่คนยากจนและคนด้อยโอกาสได้ สถิติการมอบชะกาดแก่คนยากจนชี้ให้เห็นว่าจำนวนคนยากจนในชุมชนลดลงอย่างต่อเนื่อง จากจำนวน 53 คนในปี 2543 เหลือ 12 คนในปี 2552 และใช้ชะกาดเพื่อสนับสนุนการศึกษาจากปี 2542 – 2552 ไปถึง 896,200 บาท

ส่วนการส่งเสริมความดี ยับยั้งความชั่วได้ช่วยสร้างระบบสังคมที่ชุมชนสามารถกำหนดกฎเกณฑ์กติกาเพื่อควบคุมดูแลกันเองได้ โดยมีมัสยิดเป็นตัวขับเคลื่อน มีการคัดเลือกบุคคลที่ละหมาดญะมาอะฮ์ประจําเป็นองค์ประชุมของมัสยิด มีการประชุมหารือกันอย่างสม่ำเสมอ ใช้การเมืองเป็นเครื่องมือในการบรรลุสู่เป้าหมาย มีการจัดตั้งคณะทำงานด้านต่าง ๆ โดยผู้ทำงานไม่ได้รับค่าตอบแทนในรูปวัตถุใด ๆ และการทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบนี้ได้นำไปสู่การตรา “ระเบียบบริหารกิจการมัสยิดบ้านเหนือ” ขึ้นมาบังคับใช้ในชุมชน โดยชาวมุสลิมเองร่วมกันพิจารณาเห็นชอบ และการปฏิบัติตามระเบียบดังกล่าว ช่วยให้เกิดรูปแบบการดำเนินชีวิตที่ผู้คนผูกพันกับมัสยิดอย่างแน่นแฟ้น และนำไปสู่การที่มัสยิดกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชน ซึ่งสามารถกำหนดนโยบายต่าง ๆ โดยชุมชนตอบสนองเป็นอย่างดีทั้งในด้านการศึกษา สันทนาการ เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ซึ่งสามารถบ่งชี้ได้ว่าชุมชนมัสยิดบ้านเหนือมีระบบสังคม

ของตนเอง ทั้งหมดนี้เกิดขึ้นได้โดยชุมชนอาศัยกระบวนการสำคัญสามประการ คือ การจัดการความรู้ การสร้างวิถีชีวิต และการบริหารจัดการที่ดี

อภิปรายผล

ผลการวิจัยชี้ว่า ชุมชนมัสยิดบ้านเหนือใช้วิถีเสริมสร้างจักรวาลทัศน์อิสลามแก่ประชาชนให้มีความแข็งแกร่งและครอบคลุมมิติต่าง ๆ ในวิถีชีวิตมนุษย์ ผ่านการละหมาดซึ่งผู้คนส่วนใหญ่ถือปฏิบัติเป็นประจำอยู่แล้ว จึงเท่ากับว่าชุมชนมีระบบการผลิตซ้ำคุณค่าของจักรวาลทัศน์อิสลามอย่างมีประสิทธิภาพ การผลิตซ้ำคุณค่าของจักรวาลทัศน์อิสลามได้อย่างต่อเนื่อง ทำให้พิตรอฮ์ของมนุษย์ยังคงความบริสุทธิ์ไว้ได้ พิตรอฮ์โดยธรรมชาติถูกสร้างขึ้นอย่างบริสุทธิ์ เป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์เชื่อและยึดถือว่ามีพลังอำนาจบางประการเหนือตนเองและเหนือสรรพสิ่งทั้งหลาย เป็นพลังให้คนเราแสวงหาความรู้ ความดี ความงามอันเป็นสากล พิตรอฮ์ที่บริสุทธิ์นี้เองที่ผลักดันให้ผู้ละหมาดส่วนใหญ่ในชุมชนมัสยิดบ้านเหนือ ลงมือปฏิบัติกรต่าง ๆ ที่ส่งผลให้ชุมชนสามารถสร้างทั้งระบบสังคมและระบบเศรษฐกิจของตนเองได้

แนวคิดพิตรอฮ์ที่เห็นว่าการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลง หรือการพัฒนาใด ๆ ต้องเริ่มจากฐานคิดภายในจิตใจของมนุษย์ก่อนนี้ มีบางส่วนสอดคล้องกับแนวคิดสาร์ตอะนิยามที่เห็นว่ามีมนุษย์ *“มีคุณสมบัติอะไรบางอย่างเป็นแก่นแกนหรือสาร์ตอะ เป็นสิ่งที่ซ่อนแฝงอยู่ลึก ๆ และกำหนดทิศทางของพฤติกรรมที่เห็นจากภายนอกอีกทีหนึ่ง”* (อภิญญา เฟื่องฟูสกุล, 2546: 8)

แต่ความแตกต่างอย่างสำคัญระหว่างสองแนวคิดนี้อยู่ที่ สาร์ตอะนิยามเห็นว่ามีมนุษย์คือองค์ปัจจัยในการเข้าถึงความรู้ ความจริง และความงามได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพาสิ่งใด แม้แต่พระเจ้าเป็นเจ้าของแนวคิดพิตรอฮ์เห็นว่าล้าหลังพิตรอฮ์ประการเดียว ไม่สามารถทำให้มนุษย์บรรลุสู่ความรู้ ความจริง และความงามอันเที่ยงแท้ได้ หากแต่ต้องอาศัยปัจจัยสำคัญคือคำวิโรจน์ของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของที่ประสงค์ปลายทาง ผลก็คือสาร์ตอะนิยามไม่สามารถสร้างปฏิบัติการอันสอดคล้องกับธรรมชาติของพิตรอฮ์ได้ แต่กลับก่อให้เกิดมโนทัศน์การมองโลกและชีวิตแบบแยกส่วน และสร้างปฏิบัติการที่ทำให้พิตรอฮ์อ่อนแอหลายประการ ขณะที่แนวคิดพิตรอฮ์ยอมรับปฏิบัติการต่าง ๆ ที่พระเจ้าเป็นเจ้าของกำหนด ซึ่งช่วยให้พิตรอฮ์เจริญงอกงาม และสามารถมองชีวิตอย่างเป็นองค์รวมได้

ในทางกลับกัน กลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มอาจมีคุณค่าทางศีลธรรมอันดีงามซึ่งสอดคล้องกับพิตรอฮ์ของมนุษย์ แต่หากขาดระบบการผลิตซ้ำคุณค่าดังกล่าว อุดมการณ์ที่บ่งบอกความมีศีลธรรมนั้นก็จะถูกบดทับด้วยอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมกระแสหลัก ซึ่งไม่ให้คุณค่ากับศาสนาในที่สุด เช่นในหลายประเทศที่มีคำสอนทางศาสนาอันดีงามอยู่ แต่เมื่อศาสนาไม่มีพื้นที่ให้ผลิตซ้ำคุณค่าได้ เพราะพื้นที่ของสังคมถูกยึดครองโดยวัฒนธรรมการบริโภค ศาสนาก็จะค่อย ๆ หดความสำคัญลง แม้จะมีพิธีกรรมบางอย่างเพื่อบ่งบอกความเป็นศาสนิกอยู่ แต่ก็ไม่สามารถสร้างคุณค่าไว้ยืนหยัดต่อสู้กับวัฒนธรรมการบริโภคได้ สถานการณ์เช่นนี้จะสร้างอัตลักษณ์สองแบบที่แปลกแยกซึ่งกันและกัน แต่ก็ซ้อนทับกันอยู่ในปัจเจกคนเดียวกัน กล่าวคือ ในขณะที่อ้างตนเป็นคนนับถือศาสนา แต่ในเวลาเดียวกันนั้นก็กลับมีพฤติกรรมที่ขัดแย้งสวนทางอย่างสิ้นเชิงกับคำสอนของศาสนาที่ตนนับถือ หากมองจากทฤษฎีพิตรอฮ์ ก็สามารถกล่าวได้ว่าการนับถือศาสนาของบุคคลดังกล่าวเป็นสำนักเชิงพิตรอฮ์ แต่พฤติกรรมที่แสดงออกคือผลของวาทกรรมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ครอบงำสังคมอยู่นั่นเอง

โดยนัยนี้ จึงกล่าวได้ว่าการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ท่ามกลางการปะทะสังสรรค์ระหว่างวัฒนธรรม นอกเหนือจากปัจจัยด้านคุณค่าบางอย่างในตัวอัตลักษณ์เองซึ่งไม่อาจยืนหยัดต่อสู้กับข้อเท็จจริงได้ ยังอาจเป็นเพราะขาดระบบที่จะช่วยให้อัตลักษณ์นั้นสามารถผลิตซ้ำคุณค่าของตนเอง ทั้งนี้เพราะการผลิตซ้ำ

นับเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งยวดที่จะช่วยให้ระบบคุณค่าดำเนินต่อไปได้ เช่นในระบบทุนนิยมอันเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการคงอยู่ของวัฒนธรรมตะวันตก การผลิตซ้ำเป็นปัจจัยที่ทำให้การบริโภคกลายเป็นวัฒนธรรม และบ่งบอกอัตลักษณ์ของผู้คนในยุคปัจจุบัน ดังที่เกษม เพ็ญภินันท์ ระบุว่า “การบริโภคทำให้เกิดการผลิตซ้ำของความสัมพันธ์ทางการผลิต และผลักดันระบบทุนนิยมให้ขยายตัวจากขอบเขตทางเศรษฐกิจสู่ปริมาตรทางสังคม ที่การบริโภคได้สร้างรูปแบบในการดำเนินชีวิตในระบบทุนนิยม และแปรเปลี่ยนสังคมทุนนิยมให้กลายเป็นสังคมบริโภค” (เกษม เพ็ญภินันท์, 2550: 6)

เอกภาพของอุดมคติที่ถูกผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับการให้ความรู้อย่างสม่ำเสมอในชุมชนมัสยิดบ้านเหนือ ค่อนข้างทรงพลังจนสามารถนำไปสู่การจัดระบบชะกาด ซึ่งนับเป็นการสร้างระบบเศรษฐกิจบนฐานคิดของจักรวาลทัศน์อิสลามได้ ระบบเศรษฐกิจเป็นภาคปฏิบัติที่จำเป็นสำหรับการดำรงอัตลักษณ์หนึ่ง ๆ เพราะการดำรงอยู่ของมนุษย์ไม่อาจหลีกเลี่ยงการบริโภคทรัพยากรที่มีอยู่ในธรรมชาติได้ อัตลักษณ์และวัฒนธรรมต่าง ๆ ของมนุษย์จึงผูกพันอยู่กับการบริโภคทรัพยากร และเป็นตัวสะท้อนจักรวาลทัศน์และวิถีคิดในการมองโลกและชีวิตของคนเราได้เป็นอย่างดี สังคมจะยึดถือหรือจัดระบบเศรษฐกิจแบบใด ขึ้นอยู่กับจักรวาลทัศน์ในการมองโลกและชีวิตของผู้คนในสังคมนั้นนั่นเอง เช่น ที่กามาล (Yusuf Kamal) กล่าวถึงระบบทุนนิยมว่าเกิดขึ้นเพราะผู้คนมองปัจเจกเหมือนพระเจ้าในที่ดินซึ่งเขาครอบครอง สามารถกำหนดระบบศีลธรรมและคุณค่าของตัวเองได้ตามแต่ผลประโยชน์ที่แลเห็น ดังนั้นศาสนาจึงไม่ควรเข้าไปก้าวกายในเรื่องนี้ (Kamal, 1990: 6)

จักรวาลทัศน์อิสลามจึงมีระบบเศรษฐกิจของตนเอง โดยมีชะกาดเป็นเสาหลัก และดำเนินไปบนฐานการมองโลกและชีวิตว่ามาจากองค์พระผู้เป็นเจ้า ดังที่กามาลได้กล่าวไว้ว่า “เป็นระบบที่เกิดจากความศรัทธามั่นต่ออัลลอฮ์ พระผู้เป็นเจ้าและปรโลก... ความเชื่อมั่นว่าปรโลกคือโลกแห่งการตอบแทนอันแท้จริง ช่วยปลดปล่อย บันทอน ความเห็นแก่ตัวให้ลดลง และมีความเห็นอกเห็นใจผู้อ่อนแอมากขึ้น จักรวาลทัศน์เช่นนี้เองที่กำหนดระบบชะกาดขึ้น เป็นเครื่องมือทางเศรษฐกิจเพื่อช่วยปลดปล่อยคนเราจากความอับของ ความยากจน” (Kamal, ibid: 6)

เมื่อชุมชนมัสยิดบ้านเหนือสามารถสถาปนาระบบชะกาดขึ้นได้ จึงช่วยให้ชุมชนมีระบบเศรษฐกิจของตัวเอง อันนับเป็นเสาหลักต้นหนึ่งในการค้าจุนอัตลักษณ์มุสลิมให้ดำรงอยู่ต่อไปได้ในชุมชน โดยไม่ถูกกลืนกลายไปในกระแสการพัฒนาตามแนวทุนนิยมแต่อย่างใด

นอกจากระบบเศรษฐกิจ ระบบสังคมและการเมืองก็เป็นหนึ่งในสิ่งที่สะท้อนภาพจักรวาลทัศน์ของผู้คนในสังคมได้เช่นเดียวกัน การตรากฎหมายเพื่อบังคับใช้ในสังคมหนึ่ง ๆ คือภาคปฏิบัติในการดำรงไว้ซึ่งจักรวาลทัศน์และอัตลักษณ์ของผู้ตราภาษานั้นเอง ดังนั้น เมื่อมัสยิดบ้านเหนือตราสิ่งที่เรียกว่า “หุกมปากัด” ขึ้นมาบังคับใช้ในชุมชน จึงถือเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ช่วยดำรงอัตลักษณ์มุสลิมให้คงอยู่ในชุมชนต่อไปได้อย่างยั่งยืน

ในส่วนของการกระบวนการที่ชุมชนมัสยิดบ้านเหนือใช้เพื่อดำรงอัตลักษณ์ รวมถึงผลของกระบวนการดังกล่าวนี้ จะเห็นว่าชุมชนเริ่มต้นด้วยการจัดการความรู้ที่เป็นเอกภาพระหว่างความรู้กับความเชื่อ เอกภาพดังกล่าวนี้ช่วยให้เกิดความสอดคล้องระหว่างระบบวัฒนธรรมกับระบบสังคม ซึ่งนำไปสู่การใช้ชีวิตประจำวันที่เป็นตัวของตัวเอง บนฐานของความเชื่อถือศรัทธาที่บุคคลมี ไม่ได้ถูกช่วงชิงการนำโดยวิธีอื่น ต่างจากความเชื่อทางศาสนาของคนส่วนใหญ่ในปัจจุบันที่ถูกกลบตบทาบทในการกำกับวิถีชีวิตประจำวันลงไป แล้วปล่อยให้ความรู้ตามวิถีวัตถุนิยมเข้ามาช่วงชิงการนำไปแทน การแยกส่วนระหว่างความเชื่อกับความรู้อีกทำให้เกิดอัตลักษณ์ที่แปลกแยกขึ้น เช่น ที่คลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Clifford Geertz, 1926–2006) ได้ยกตัวอย่างการตายของเด็กคนหนึ่งในหมู่บ้านหรือกำปง (kampong) มอดโจคูโต ซึ่งเป็นชุมชนในเมืองบนเกาะชวา คนในชุมชนนับถือศาสนาฮินดูแต่ใช้ระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม และจัดพิธีศพตามแบบอิสลาม (อ้างใน อคิน รพีพัฒน์, 2551:113)

สิ่งที่เกี่ยวข้องเห็นในกรณีนี้คือความล้มเหลวของพิธีศพ ซึ่งเขาคิดว่าเกิดจากความแปลกแยกกระหว่างระบบวัฒนธรรมกับระบบสังคม แต่สิ่งที่เกี่ยวข้องอาจมองไม่เห็นคือ ความคับแคบ อ่อนแอของระบบวัฒนธรรมหนึ่ง เป็นเหตุให้กลุ่มชาติพันธุ์ที่ใช้ระบบวัฒนธรรมนั้นไม่สามารถบูรณาการมิติต่าง ๆ ในชีวิตเข้าด้วยกันได้ ไม่สามารถสร้างระบบสังคมบนฐานคิดทางวัฒนธรรมของตนเองได้ ทำให้ต้องรับเอาความเชื่ออื่นเข้ามาเป็นระบบสังคม เมื่อผสมกับความเชื่อเดิม จึงเกิดความแปลกแยกขึ้น กลายเป็นอัตลักษณ์ใหม่ที่ร่องรอยของความเชื่อเดิมถูกทิ้งไว้เพียงแผ่วผิวบางเบา เพราะระบบวัฒนธรรมเหลือเพียงสัญลักษณ์ที่ล่องลอย ไร้รากฐานทางสังคมรองรับ

ความเชื่อหรือระบบวัฒนธรรมที่ล่องลอยเช่นนี้ มักมีประโยชน์ในวิถีสังคมไม่มากนัก ขณะที่แนวคิดพิตรอฮ์เห็นว่าการปะทะสังสรรค์เชิงจักรวาลทัศน์นั้น สิ่งที่จะดำรงอยู่คือสิ่งที่เป็นประโยชน์มากกว่า ตามที่ปรากฏในอัลกุรอาน บท อัลเราะอ์ดู โองการที่ 17 (Al Raadu: 17) ซึ่งมีใจความว่า

“ส่วนที่เป็นฟองพอยก็จะสลายมลายลง แต่ส่วนที่เป็นประโยชน์กับมนุษย์ จะยังคงดำรงอยู่ต่อไปในแผ่นดิน”

โดยนัยนี้ จึงกล่าวได้ว่า เพราะความรู้เชิงวิทยาศาสตร์ยังประโยชน์ได้มากกว่าความเชื่อทางศาสนา จึงทำให้วิทยาศาสตร์ดำรงอยู่ ขณะที่ศาสนาก็ค่อย ๆ ลดบทบาทในการกำกับชีวิตของผู้คนลงไป การพัฒนาสังคมดำเนินไปบนปรัชญาความรู้เชิงวิทยาศาสตร์วัตถุนิยม ที่ขัดแย้งกับความศรัทธาทางศาสนา ทำให้อัตลักษณ์เชิงศาสนาของศาสนิกชนต่าง ๆ ค่อย ๆ ถูกกัดเซาะ และเสื่อมสลายไปในที่สุด หรือถึงแม้จะยังคงอยู่ แต่ก็ยังเป็นอัตลักษณ์ที่มีเฉพาะรูปสัญลักษณ์ ซึ่งถูกแซ่แซ้งไว้ขายเป็นสินค้า ขณะที่จิตวิญญาณและความศรัทธาได้ปลานาการไปสิ้นแล้ว

การจัดการความรู้ในชุมชนมัสยิดบ้านเหนือได้สลายความขัดแย้งระหว่างความเชื่อทางศาสนากับระบบสังคมลงไป โดยการเน้นให้ผู้ละหมาดนำปรัชญาและวิถีคิดของละหมาดมาใช้เป็นระบบสังคม นับเป็นวาทกรรมที่สวนทางกับวัฒนธรรมกระแสหลักที่พยายามแยกส่วนระหว่างความเชื่อกับความรู้อัน และใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์เชิงวัตถุ

ส่วนการสร้างวิถีสังคม ก็ จะเห็นการใช้วาทกรรมต่าง ๆ เช่นเดียวกับที่วัฒนธรรมกระแสหลักใช้ เมื่อวาทกรรมของวัฒนธรรมกระแสหลักสามารถสร้างวิถีสังคมได้ วาทกรรมของชุมชนมัสยิดบ้านเหนือก็ย่อมสร้างวิถีสังคมได้เช่นกัน เพียงแต่มีทิศทางและเป้าหมายต่างกันอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ

ชุมชนมัสยิดบ้านเหนือสร้างวิถีความผูกพันระหว่างคนกับมัสยิดอันเป็นสถาบันศาสนา โดยให้มัสยิดเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา เนื่องจากมีเป้าหมายคือส่งเสริมความดี และยับยั้งความชั่ว ขณะที่วาทกรรมกระแสหลักพยายามสลายความผูกพันระหว่างคนกับสถาบันศาสนา แล้วไปผูกพันกับสถาบันทางเศรษฐกิจต่าง ๆ แทน เนื่องจากเป้าหมายของการพัฒนาในวาทกรรมนี้คือความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

ชุมชนมัสยิดบ้านเหนือสถาปนาโครงสร้างทางการศึกษา เศรษฐกิจ และสังคมขึ้น เพื่อสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการขัดเกลาทางสังคม (socialization) ให้ผู้คนได้ร่วมสร้างสิ่งดีงาม และใช้พลังมวลชนในการยับยั้งความชั่วร้าย ขณะที่วาทกรรมกระแสหลักสถาปนาโครงสร้างทางการศึกษา เศรษฐกิจ และสังคมขึ้น เพื่อเป็นหนทางให้ผู้คนแสวงหาความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ การบริโภคและความบันเทิงเรีงรมย์ได้อย่างเต็มที่

ชุมชนมัสยิดบ้านเหนือจัดระเบียบทางการศึกษา เศรษฐกิจ และสังคม เพื่อให้ทุกสถาบันในชุมชนเป็นหน่วยผลิตความดี และใช้ระเบียบนั้นป้องปรามความชั่วร้าย ขณะที่วาทกรรมกระแสหลักจัดระเบียบต่าง ๆ เพื่อผลักดันให้สถาบันที่เป็นองคาพยพของสังคมทำหน้าที่เป็นหน่วยผลิตและบริโภคเชิงเศรษฐกิจ และเพื่อป้องปรามการกระทำต่าง ๆ อันจะทำให้หน่วยเศรษฐกิจเสียหาย

แม้จะใช้วาทกรรมเหมือนกัน แต่ด้วยเป้าหมายที่ต่างกัน ผลลัพธ์ที่ได้จึงต่างกันด้วย ชุมชนมัสยิดบ้านเหนือมีผู้ละหมาดญะมาอะฮ์ร่วมกันที่มัสยิด 5 ครั้งต่อวัน เฉลี่ยครั้งละ 100 คน ละหมาดช่วยสร้างบรรยากาศความรักใคร่ปรองดอง และเติมเต็มจิตวิญญาณของผู้ปฏิบัติได้ ส่งผลให้พวกเขาเข้าร่วมการพัฒนาชุมชนได้ในทุกมิติ ขณะที่มีผู้เดินตามวาทกรรมกระแสหลักตกอยู่ในสภาพดั่งที่ ออดอร์โน (Theodor Adorno, 1903–1969) และฮอร์กไฮเมอร์ (Max Horkheimer, 1895–1950) ว่าไว้ คือ “เป็นคนจำนวนมากที่มารวมตัวกันเป็นกลุ่ม แต่ในการรวมตัวกันนั้น คนที่อยู่ในกลุ่มกลับไม่มีสายสัมพันธ์ระหว่างกันแต่อย่างใด (social bonds) เช่น บรรยากาศของมวลชนที่ไปดูหนังหรือเชียร์ฟุตบอลในสนามกีฬา ที่แม้ด้านหนึ่งจะมีคนจำนวนมากรวมอยู่ในเวลาและพื้นที่เดียวกัน แต่คนกลุ่มนี้ก็ไร้รากความสัมพันธ์ระหว่างกัน” (อ้างใน กาญจนา แก้วเทพ, 2551: 263) สอดคล้องกับ เฮอริเบิร์ต มาร์คุเซอ (Herbert Marcuse, 1898–1979) ซึ่งเรียกวิถีชีวิตทำงานองนี้ว่า มนุษย์/สังคม มิติเดียว (one dimensional man/society) เขาอธิบายว่า สังคมแบบนี้จะทำหน้าที่เพียงธำรงรักษา/สืบทอดสภาวะการณ์ที่เป็นอยู่ ซึ่งจะจบลงที่การเป็น “มนุษย์ผู้ผลิต/เสพวัฒนธรรม โดยไม่เหลือสำนึกวิพากษ์ และกลายเป็นมนุษย์มิติเดียว (one dimensional man) โดยที่สังคมที่มนุษย์เหล่านี้ดำรงอยู่ก็จะกลายเป็นสังคมมิติเดียว (one dimensional society) อันหมายความว่ามนุษย์เราก็มองแต่ความเฉื่อยชา ยอมจำนนต่อระบบ ไม่เห็นแก่นสารของชีวิต และที่สำคัญไม่คิดหรือประพุดิเกินกว่าที่เป็นอยู่ (one dimensional thought/behavior) (อ้างใน กาญจนา แก้วเทพ, 2551 : 267)

สำหรับในส่วนของการบริหารจัดการ มัสยิดบ้านเหนือได้ก้าวไปสู่การจัดการวิถีชุมชนในหลากหลายมิติ ซึ่งเป็นการปฏิบัติตามนัยยะแห่งพระมหาคัมภีร์อัลกุรอาน บท อาละ อิมรอน โองการที่ 104 (Ala Imran : 104) ใจความว่า

“จงให้มีขึ้นจากหมู่พวกเจ้า ซึ่งคณะบุคคลผู้ทำการเรียกร้อง เชิญชวนสู่ความดี สั่งการให้กระทำความดี ที่ควร และยับยั้งมิให้กระทำความชั่วไม่พึงประสงค์ คนเหล่านี้เองที่จะเป็นผู้ประสบความสำเร็จ”

โดยนัยแห่งโองการนี้ ประชาคมมุสลิมต้องรับผิดชอบในการสรรหาบุคคลผู้ซึ่งจะทำหน้าที่บริหารจัดการสังคมในฐานะประมุขหรือผู้นำ โดยวัตถุประสงค์หลักคือเพื่อให้ความดีได้แพร่หลายและยับยั้งความชั่วมิให้แพร่กระจาย เมื่อความดี ความชั่ว ต้องใช้มาตรฐานแห่งศาสนาตัดสิน อีกทั้งการสถาปนาความดีให้เป็นเสาหลักของสังคม และการขจัดปัดเป่าความชั่วร้าย ล้วนต้องอาศัยอำนาจมาบริหารจัดการทั้งสิ้น ดังนั้น มัสยิดบ้านเหนือจึงดำรงอยู่ทั้งในฐานะศาสนสถาน และสถาบันบริหารจัดการความดี ความชั่วในสังคมด้วย เห็นได้จากการจัดตั้ง “ศูนย์บริหารกิจการชุมชน มัสยิดบ้านเหนือ” ขึ้น ซึ่งสะท้อนว่ามัสยิดทำหน้าที่เป็นสถาบันการเมืองที่ได้ก้าวล่วงไปสู่การจัดการวิถีชุมชนด้วย แต่การเมืองของมัสยิดเป็นการเมืองซึ่งอยู่ในฐานะเครื่องมือที่นำสู่เป้าหมายทางศาสนา ขณะที่การเมืองในวาทกรรมกระแสหลักพยายามใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในการเถลิงอำนาจของชนชั้นนำ

การสร้างวาทกรรมทั้งสาม คือ การจัดการความรู้ การสร้างวิถีสังคม และการบริหารจัดการ ได้ช่วยให้ชุมชนมัสยิดบ้านเหนือมีปัจจัยสำคัญ 5 ประการในการดำรงอัตลักษณ์ของตนเอง ได้แก่ ระบบการผลิตซ้ำจักรวาลทัศน์ของตนเอง พลวัตทางวัฒนธรรม ระบบเศรษฐกิจ ระบบสังคม ซึ่งทั้งหมดวางอยู่บนฐานเดียวคือจักรวาลทัศน์อิสลาม จึงทำให้มีเอกภาพและการบูรณาการเป็นอย่างดี ผลสรุปเช่นนี้ ทำให้เข้าใจได้ว่าการขาดเสียซึ่งปัจจัยหนึ่งใดในห้าปัจจัยที่กล่าวถึง จะทำให้ชุมชนหนึ่ง ๆ อาจถูกกลืนกลายเป็นวัฒนธรรมกระแสหลักได้อย่างง่ายดาย เป็นข้อสรุปที่สามารถนำมาใช้อธิบายได้ว่าเหตุใดชุมชนมุสลิมส่วนใหญ่จึงให้คะแนนผู้นำศาสนาต่ำกว่าความคาดหวัง ดังผลการวิจัยของ สมาน ดีอราแม (2545) และการเข้าร่วมพัฒนากับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นก็อยู่ในระดับต่ำ ดังผลการวิจัยของ อิบราฮีม ณรงค์รักษาเขต และคณะ (2548) ได้ยืนยันไว้ กล่าวคือ การที่สถาบันมัสยิดส่วนใหญ่ในประเทศไทยไม่สามารถสร้างระบบสังคมและระบบเศรษฐกิจตามบนฐานจักรวาลทัศน์อิสลามได้ ทำให้อัตลักษณ์มุสลิมมีความเสื่อม

ถอย ระบบสังคมและระบบเศรษฐกิจเป็นไปตามแนวทางของทุนนิยม จนเกิดความไม่มั่นคง และชุมชนตกอยู่ในภาวะเสี่ยงต่อการล่มสลาย ขณะเดียวกัน การมอบให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้กุมอำนาจในการพัฒนา ก็ไม่ได้ทำให้ชุมชนบรรลุถึงสิ่งที่มุ่งหวังได้ เพราะส่วนใหญ่ขององค์กรเหล่านั้นเน้นการพัฒนาวัตถุตามแนวทางทุนนิยม โดยไร้รากอุดมการณ์ จึงเป็นเพียงองค์กรที่ช่วยผลิตซ้ำค่านิยมวัตถุนิยมเท่านั้น นี่เป็นเหตุหนึ่งที่องค์กรศาสนาเช่นมัสยิดไม่เข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การถอยห่างจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แต่ขณะเดียวกันก็ไม่สามารถสร้างระบบสังคมและเศรษฐกิจของตนเองได้ ทำให้องค์กรมัสยิดกลายเป็นองค์กรชายขอบที่ทำได้เพียงการรอรับความช่วยเหลือจากผู้อื่น และปล่อยให้ประชาชนที่เป็นสัปบุรุษของมัสยิดยึดโยงกับโครงสร้างสังคมและเศรษฐกิจของวัฒนธรรมกระแสหลัก ซึ่งนับวันจะบ่อนเซาะกัดกร่อนอัตลักษณ์มุสลิมให้ล่มสลายเร็วขึ้น

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะทั่วไป

1.1 ผู้บริหารองค์กรมัสยิดควรศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นการดำรงอัตลักษณ์พื้นฐาน 3 ประการของมุสลิม ได้แก่ การละหมาด การชะกัต และการส่งเสริมความดี ยับยั้งความชั่ว และควรเป็นการศึกษาในเชิงมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา มากกว่าการศึกษาเพื่อรับรู้หลักปฏิบัติศาสนกิจดังที่ศึกษากันอยู่ทั่วไป

1.2 ผู้บริหารองค์กรมัสยิดควรให้ความสำคัญกับกระบวนการจัดการความรู้เกี่ยวกับอัตลักษณ์พื้นฐาน 3 ประการ ให้กระจายสู่ชุมชนอย่างทั่วถึง เพื่อปรับเปลี่ยนทัศนคติต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการสร้างชุมชนเข้มแข็ง โดยใช้สื่อสมัยใหม่ให้มากขึ้น

1.3 ผู้บริหารมัสยิดโดยเฉพาะอิหม่ามต้องให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับการละหมาดญะมาอะฮ์ที่มัสยิด เพื่อเป็นแบบอย่างอันดีแก่สัปบุรุษทั้งหลาย

1.4 การดำเนินการในข้อ 1.4 ผู้บริหารองค์กรมัสยิดควรดึงสัปบุรุษในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมให้มากที่สุด โดยอาจจัดตั้งเป็นกลุ่มต่าง ๆ ขึ้นมาและมีศูนย์กลางการจัดการอยู่ที่มัสยิด

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยต่อไป

2.1 ควรทำการวิจัยว่าเหตุใดชุมชนมุสลิมส่วนใหญ่จึงไม่ให้ความสำคัญกับการละหมาดญะมาอะฮ์เท่าที่ควร และมีวิธีใดที่จะให้ผู้คนสนใจการละหมาดญะมาอะฮ์มากขึ้น

2.2 ควรมีการวิจัยว่าเหตุใดกลุ่มตะวะฮ์ดีบลิซจึงสามารถโน้มน้าวผู้เลื่อมใสในแนวทางของกลุ่มให้เห็นความสำคัญของการละหมาดญะมาอะฮ์ และการละหมาดในแนวทางของกลุ่มดังกล่าวช่วยสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนได้หรือไม่

2.3 ควรวิจัยว่าเหตุใดชุมชนมุสลิมส่วนใหญ่จึงไม่สามารถจัดระบบชะกัตได้ และมีวิธีการใดที่จะช่วยสถาปนาระบบชะกัตในชุมชนนั้น ๆ

2.4 ควรมีการวิจัยว่าสาเหตุสำคัญที่ทำให้ชุมชนมุสลิมส่วนใหญ่เพิกเฉยกับภารกิจส่งเสริมความดี ยับยั้งความชั่ว ซึ่งเป็นภารกิจเพื่อประโยชน์สุขของสังคมส่วนรวมคืออะไร และมีวิธีใดที่จะช่วยฟื้นฟูภารกิจนี้ในแต่ละชุมชน

2.5 ควรมีการวิจัยเพื่อหาสาเหตุใหญ่ที่องค์กรมัสยิด ไม่สามารถเป็นแกนหลักในการดำรงอัตลักษณ์มุสลิม และไม่สามารถเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาชุมชนได้

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ, สมสุข หินวิมาน. 2551. **สายธารแห่งนักคิดทฤษฎี เศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อการศึกษา**
กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- เกษม เพ็ญภินันท์. 2550. **สู่พรมแดนความรู้เรื่องวัฒนธรรมบริโภค**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2551 มกราคม. “วัฒนธรรมทางการเมืองไทย” **ศิลปวัฒนธรรม**. 29 (3). 81–100.
- ภัคดี วีระภาสพงษ์ (ผู้แปล). 2549. **เหยี่ยวยาแผ่นดิน**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ยศ สันตสมบัติ. 2548. **มนุษย์กับวัฒนธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รัตนา โตสกุล. 2548. **มโนทัศน์เรื่องอำนาจ**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการ วิจัยแห่งชาติ.
- วัฒนา สุกัญศีล. 2541. “ชุมชนมุสลิมกับการเปลี่ยนแปลง” **สงขลานครินทร์**. 4(1), 11–31.
- สมาน ดีอรามา. 2545. **ภูมิหลังและบทบาทของคณะกรรมการมัสยิดในการพัฒนา ชุมชน ศึกษาเฉพาะกรณีมัสยิด
ในอำเภอสิงหนคร, ภาคนิพนธ์ศิลปศาสตร มหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) คณะพัฒนาสังคม สถาบัน
บัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์**.
- อดิน รพีพัฒน์. 2551. **วัฒนธรรมคือความหมาย ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ**. กรุงเทพฯ: ศูนย์
มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- อภิญา เพ็ญฟูสกุล. 2546. **อัตลักษณ์ การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด** กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการ
วิจัยแห่งชาติ
- อิบราฮีม ณรงค์รักษาเขตและคณะ. 2548. **การมีส่วนร่วมขององค์กรมุสลิมในการ ส่งเสริมธรรมรัฐ องค์การบริหาร
ส่วนตำบลในจังหวัดชายแดนภาคใต้**. ปัตตานี : วิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- Amīnī, Muḥammad Takīy. 1988. *Al Nizām al Ilāhī li al Rukīy wa al Inhitat*, (translated by Muktaḍa Ḥasan
Azharī). Cairo: Dār al Sahwah.
- Durainī, Faṭḥi. 1988. *Dirāsāt wa al Buhūs fī al Fikrī al Islāmī*. Beirut: Dār Kutaibah.
- Kamāl, Yūsuf. 1990. *Fiqh al Iktisod al ʿām*. Cairo: Star Press.
- Māwardī, Abū al Ḥasan Alī. 1993. *Adab al Dunya wa al Dīn*. Cairo: Dār al kutūb al Ilmiah.